

KESZEG ANNA

A GYÖNGYÖSSI JÁNOSRÓL SZÓLÓ BIOGRAFIKUS SZÖVEGEKRŐL

2004 őszén találtam rá a kolozsvári Református Teológia Könyvtárban Gyöngyössi János kéziratban maradt önéletírására, 2005 nyarán pedig a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában egy névtelen Gyöngyössi-életrajzra. Ebben az elemzésben e két, mindeddig publikálatlan kézirat értelmezésére/kontextualizálására vállalkozom.

Feltehetően 1767 és 1813 között Gyöngyössi János megírta élettörténete egy részét.¹ 1841-ben ennek az élettörténetnek a felhasználásával készült el egy anonim, kéziratban maradt Gyöngyössi-életrajz.² Ez a két nyilvánosság elé nem került szöveg két szempontból lehet érdekes. Egyrészt Gyöngyössi kevésbé ismert élettörténetének forrásaként, másrészt meg a biografikus narráció 18–19. századi erdélyi (tordai) használatához kapcsolódó adalékként.

Az önéletírásról 1938-ban Rass Károly közölt ismertetést az Erdélyi Múzeumban.³ Ugyanez az aranyosgyéresi⁴ származású Rass Károly, aki müncheni és berlini tanulmányút után Gyulafehérváron lett katolikus pap és tanár, Torda irodalomtörténeti jelentőségére rákérdező tanulmánnyal szerepel a városról szóló szakirodalomban.⁵ A szintén Tordán lelkészkedő Gyöngyössire tehát egy ilyen helytörténeti tudományos érdeklődés, illetve valamelyes lokálpatriotizmus irányította rá a figyelmét. Gyöngyössi önéletrajzáról szóló tudósítása – valószínűleg éppen emiatt is – csalódottságnak ad hangot: „Ez a bőrbe kötött blok-szerű régi könyv nem szolgál szenzációkkal, vagy meglepetésekkel az olvasónak, alig van kihalásznivaló belőle, de mégis kár volna említetlenül visszahelyezni a könyvtárak sötétjébe: még nem vagyunk olyan gazdagok, hogy ne kellene lehajolnunk az útszéli búzaszemekért.”⁶ A kézirat tartalmi ismertetését annak a leírásával folytatja, hogy mi hiányzik Gyöngyössi szövegéből ahhoz képest, amit jogosan elvárhattunk volna: sikereinek ismertetése, lánya irodalmi tevékenysége, melyről Kazinczy az *Erdélyi leve-*

¹ Lelőhelye a kolozsvári Református Teológia Könyvtárban, jelzet nélkül.

² Lelőhelye a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, jelzete: Ms 2580.

³ RASS Károly, *Gyöngyössi János önéletírása*, ErdMúz, 1938, 281–290.

⁴ Aranyosgyéresi a Tordához legközelebb eső, azzal szinte egybeépült kisváros.

⁵ RASS Károly, *Torda a magyar irodalomban = Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Tordán 1938. augusztus hó 28–30. napjain tartott tizenötödik vándorgyűlésének emlékkönyve*, szerk. GYÖRGY Lajos, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1938, 47–55.

⁶ RASS, *Gyöngyössi...*, i. m., 281.

lekben beszámol, illetve Rass szerint az is, „ami minket a legjobban érdekelne: irodalmi élete, alkotásai, s különösen a körülötte támadt irodalmi hadjáratok”.⁷ Csalódottságának két oka is van. Egyrészt Gyöngyössi szövege nem a költő Gyöngyössiről szóló képet forgalmazza, mely forrásként illeszkedett volna Rass irodalmi helytörténeti projektjébe, másrészt pedig az önéletírás egy olyan modelljét kérné számon Gyöngyössin, mely nem fér össze a kis fekete kötet narrációjával: „Mindig csak krónikás szárazsággal számol be az eseményekről, de a sikerről hallgat.”⁸

Rass szövege két problémát vet fel tehát: az egyik a szerzői társadalmi státusszal kapcsolatos, a másik pedig műfajelméleti (illetve inkább műfaj történeti) jellegű. Mivel a kézirat szövegének elemzésében az előbbi problémakör értelmezésére vállalkozom, először a műfaj történeti kérdést elemzem. Az önéletírás körül folyó kortárs viták majd mindegyike egyetért abban, hogy ezt az irodalmi és történeti szövegtípusok határán elhelyezhető műfajt kétféle intencionalitással lehet olvasni, bár az olvasási folyamat sokszor fordíthatja át egyiket a másikba.⁹ Egyik olvasásmód az lenne, amely az önéletírást történeti forrásértéke miatt veszi komolyan, s a történeti adatok korrekcióját véli elérni az önéletrajzi szövegek olvasásával. Nyilvánvaló, hogy ezen értelmezési forma érvényességére megkérdőjeleződött az elmúlt években (erre az idézett tanulmányok mind figyelmeztetnek), elvezetett viszont a másik olvasásmódon belüli elkülönítés lehetőségéhez. Amennyiben nem történeti forrásként olvassuk az önéletrajzi természetű szöveget, két eljárás kínálkozik. Egyrészt a „szubjektív történelem” vagy még tágabban fogalmazva a „lehetséges történelem” reprezentációjaként értelmezhetjük a memoárokat. Másrészt pedig szubjektumkonstrukciók színreviteli technikáit, azt a bizonyos „önéletrajzi paktumot”¹⁰ kereshetjük az önéletrajzokban. Ennek az elkülönítésnek nyilván diszciplináris okai vannak, viszont az önéletrajzi szövegek különböző típusai is implikálnak olyan értelmezési hagyományokat, melyek ezt a különbségtételt lehetővé teszik. A szándékosan sarkítottá tett választást tehát nem annyira az értelmezés intencionalitása, mint inkább a szöveg karaktere dönti el. Már a magyar önéletírás-kutatás egyik első tanulmánya leválasztotta a memoárt, az emlékiratot a kutatásra érdemes önéletírói műfajokról, hiszen „[ennek] szerzője nem tekinti egyéni életét, mint szerves egészet, s nem ad lélektörténetet, önarcképet, hanem csak azokat az eseményeket mondja el, amelyek akkor történtek, amikor élt, amelyben ő is szerepet vitt, amelyeknek szem- vagy fültanúja volt. Az önéletíró arról tesz vallomást, milyen hatással volt valamely átélt esemény jellemének kialakulására, egyénisége fejlődésére és csak annyit említ az eseményekről, amennyi

⁷ *Uo.*, 285.

⁸ *Uo.*, 282.

⁹ A következőkben szintetikus három történettudományos kérdésfelvetésű tanulmány következtetéseit vonom össze: VÖRÖS Boldizsár, *Napok, emlékek – naplók, emlékiratok: Kérdések és válaszok Franciscs Károly visszaemlékezései kapcsán*, Acta Papensia, 2001/3–4, 127–133; K. HORVÁTH Zsolt, *Naplók és memoárok mint „lehetséges történelmek”*, Alf, 2000/5, 81–99; GYÁNI Gábor, *A napló mint társadalomtörténeti forrás*, Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 12(1997), 25–33. Ugyanakkor kijelentéseimet a Helikon *Autobiográfia-kutatás* száma is befolyásolta (2002/3).

¹⁰ Philippe LEJEUNE fogalmát alkalmazom: *Önéletírás, élettörténet, napló*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003.

ennek a lelki fejlődésnek megvilágítására szolgál. A memoire-író pedig maguk az események érdeklik, ő magukról az eseményekről számol be, amelyeket átélt.¹¹ Az önéletírás preferálása a naplóval szemben szintén bevett eljárásnak minősülhet, a napló ugyanis az elbeszélte események rögtönisége miatt nem ad alkalmat homogén énkonstrukció kidolgozására, s az ént eleve adott heterogeneitásban őrzi meg.¹² Ezek a kijelentések összefüggésben állnak a 20. századi önéletírás-modellek egyik szívós kijelentésével, miszerint az önéletírás története szorosan összefügg a szubjektum történetével, ezért önéletírásról a 18. századtól kezdődően beszélhetünk.¹³ Ez a történeti elkülönítés még azokban az értelmezésekben is jelen van, melyek Montaigne esszéiből vagy Augustinus vallomásaiból indulnak ki: „Montaigne esszéiben azonban az én viviszekciójának értelmében még nem sok 'intimitást' találunk; inkább az énről szólás intimitásáról beszélhetünk. Ezért mondhatta Rousseau, hogy Montaigne 'mindannyiunk mestere' ugyan, magát azonban, még ha természetűen is, ám csupán 'profilból' ábrázolta.”¹⁴ Ebből a történeti nézőpontból származik a reneszánsz „objektív-privát” és a jelen „szubjektív-privát” önéletírásainak elkülönítése. Önéletírás tehát ott van, ahol az én boncolása végbemegy.¹⁵ Éppen ezért a 18. század végét megelőző autobiografikus narrációk, illetve – más értelmezésben – a manierista történeti korokon¹⁶ kívül eső szövegek csak nagy fenntartással kezelhetők önéletírásként, legjobb esetben emlékiratok, naplók, krónikák lesznek. Közéltéte kissé a 18. század végének sajátos íráshasználati módjaihoz, az írástörténeti kutatások¹⁷

¹¹ MÁTÉ Károly, *A magyar önéletírás kezdetei (1585–1750)*, Pécs, Danubia, 1926 (klny. a Minerva 1926. évi V. évfolyamából).

¹² Ebben a kontextusban az értelmezők, szubjektumfelfogásuk függvényében, preferálhatják az önéletírást, illetve a naplót. Az utóbbira példa a következő tanulmány: BENKŐ Krisztián, *A „napló” mint alakzat: Változatok a prozopopeiára XVIII–XIX. századi irodalmunkban*, It, 2002, 206–218.

¹³ Ez a premissza igen jól érvényesül Philippe Lejeune „önéletírói paktum” fogalmában, melynek jelenlétét Lejeune Rousseau-tól kezdődően határozza meg. Vö. Philippe LEJEUNE, *Önéletírás és irodalomtörténet* = Ph. L., *i. m.*, 76–102, különösen: 76–81.

¹⁴ Gustave René HOCHE, *Énközpontúság, énanalízis, énkultusz az európai naplóírásban*, ford. SCHULCZ Katalin, *Café Babel*, 2001/3, 11–19, 11.

¹⁵ E kijelentések jól illeszkednek Foucault-nak az ember születéséről szóló nagyelbeszélésébe, illetve a nyugati kultúra vallomásra vonatkozó folyamatos elvárásáról szóló diagnózisába is. Michel FOUCAULT, *A szavak és a dolgok*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Bp., Osiris, 2000; UŐ., *A szexualitás története, I, A tudás akarása*, ford. ÁDÁM Péter, Bp., Atlantisz, 1996.

¹⁶ „Immár további érvek birtokában kijelenthetjük, hogy a naplóírás »korszakai« egybeesnek a művészet és az irodalom manierista korszakaival: hellenizmus, késő középkor, késő reneszánsz egészen a korai barokkig, pietizmus és romantika, a restauráció válsága, a fejlett kapitalizmus megrendülése, a világ jelenkori válsága.” HOCHE, *i. m.*, 15. A manierizmus fogalmának kiterjesztett értelmezéséhez vö. HAUSER Arnold, *A modern művészet és irodalom eredete: A manierizmus fejlődése a reneszánsz válsága óta*, ford. GÖRÖG Livia, Bp., Gondolat, 1981.

¹⁷ Jelen dolgozatnak nem célja az ez irányú kutatások bemutatása. Itt mindössze az Acta Papensia az *Alfabetizáció az újkori Magyarországon* című konferencia előadásait tartalmazó számára utalok (2002/1–2), illetve Hudi József kutatásaira, melyekre a továbbiakban részletesen hivatkozom. A kérdéskör egyre bővülő nyugati és magyar szakirodalmáról áttekintést és részletes bibliográfiát közöl SZ. KRISTÓF Ildikó, *A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabetizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet?*, Acta Papensia, 2002/1–2, 3–29. A kutatási irányzat francia történetét tekinti át: Philippe POIRIER, *Les enjeux de l'histoire culturelle*, Paris, Seuil, 2004 (Histoire, Points).

ebben a periódusban valóban váltással számolnak. Az írás terjedése miatt nem-értelmiségi társadalmi csoportok is írnak életrajzot, illetve, amennyiben a műfaj korábban is jelen volt ebben a médiumban, az íráshordozó tárgyak materialitásában mutatható ki változás. „A mezővárosi – így a veszprémi – polgárnak a 19. század első felében már számos területen szüksége volt az írásbeliségre: az üzletvitelben, a céhszervezetben, a városigazgatásban, az egyházközségben, helyközségi önkormányzatban éppúgy, mint az egyletekben. E ponton már a magánszférához is közel került az írás- és olvasástudás. Csupán egyéni adottságokon, érdeklődésen múlt, hogy valaki magánéletének eseményeit is feljegyezte; immár nem a kalendárium szélére, mint tették ősei, hanem a könyvkötőnél vásárolt ívekre vagy egy-egy kötet lapjaira.”¹⁸ Ezt a kijelentést a 1848–49-es eseményekhez kapcsolódó, mennyiségileg meghökkentő önéletírási anyag igazolja, mely a műfaj magyar történetének egyik kedvelt referenciapontja.¹⁹ A 18. század végének és a 19. század első felének naplóirodalma ugyanakkor speciális helyzetekhez kapcsolódó napló-jellegű narrációk invenciója miatt is érdekes periódus.²⁰ Történetileg tehát, magyar vonatkozásban, az önéletírás kánonjának kialakulása egybeesik az írás magánszférában való elterjedésével. Viszonylag kevés (kiadott) szöveg marad tehát, mely az önéletírás műfaj történetét leválaszthatná a szubjektum (ki)alakulásának történetéről. Gyöngyössi önéletírása ebbe a kategóriába tartozik, s innen nézve értelmezhető Rass családottsága, illetve a fekete füzet tartalmának megfelelően szelektált közreadása, hiszen, amint Máté Károly idézett 1926-os tanulmányából érezhető, a „szubjektum viviszekciójára” kíváncsi önéletírás-olvasás nem idegen a 20. század első felének olvasóitól. Ehhez a kontextushoz képest a kortárs önéletírás-elméletek még inkább hangsúlyozzák a releváns és nem releváns önéletírások közötti különbséget, a magánszférához kapcsolódó íráshasználat története viszont felmutathat néhány olyan műfajt, melyek Gyöngyössi önéletírását a sajnálkozás idézett gesztusa nélkül engedik olvasni.²¹ Ilyenek lehetnek a *gazdanapló*,²² az

¹⁸ FRANCISCS Károly *Visszaemlékezései*, s. a. r. HUDI József, Pápa, 2001 (Pápai Református Gyűjtemények), *Bevezetés*, 14. Tovább árnyalja a kérdéskört a szintén Hudi által kiadott, 1806–1866 között keletkezett közbirtokosi napló: NEMES SZÉKELY János csöglei közbirtokos *Naplója 1808–1866*, s. a. r. HUDI József, Pápa, 2004 (Pápai Református Gyűjtemények). Ennek a kiadványnak az előszavában az egyik lábjegyzetben ez áll: „Az irodalomtörténet mind a mai napig csak az *esztétikai értékű* naplókkal foglalkozott...”. 18. Hasonló jellegű forrásközlés: HUNKÁR Antal *Visszaemlékezése és iratai*, s. a. r. HUDI József, Pápa, 2004 (Pápai Református Gyűjtemények).

¹⁹ Erről a nagy anyagról alapos áttekintést ad HERMANN Róbert tanulmánya: *Műfajok és tendenciák az 1848–49-es polgári memoáriróadalomban*, Száz, 1994, 113–134.

²⁰ Itt két példát említenék: az országgyűlési naplókét, illetve egy furcsa képződményt, a koronaőrök kollektív naplóját 1790-ből. Erre vonatkozóan lásd MÁRKI Sándor, *A koronaőrző nemesek naplója 1790-ből*, Száz, 1881, 335–343. Az országgyűlési naplók közül Kölcsey naplójának története tanulságos lehet, hiszen itt a napló késleltetett megjelenése igencsak megnövelte a szöveg presztízsét: VÖLGYESI Orsolya, *Kölcsey Országgyűlési Naplójának keletkezése és megjelenése*, ItK, 1996, 490–503.

²¹ Ilyen jellegű önéletírás-fogalommal dolgozik például az európai kisiparosi önéletírás történetének szerzője: JAMES S. AMELANG, *The Flight of Icarus: Artisan Autobiography in Early Modern Europe*, Stanford, California, Stanford University Press, 1998.

²² Későbbi magyar példák Székely János közbirtokos naplója, illetve Nagy Sándoré a 20. század első feléből: MOHAY Tamás, *Egy naplóíró parasztember Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében*

omniarium és az *album amicorum*,²³ melyeket gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti forrásként olvasnak leginkább. Gyöngyössi önéletírása az *album amicorum*²⁴ történetének abban a periódusában keletkezett, amikor az a peregrinus diákok használatából a nemesi szalonokéba kerül át.²⁵ Gyöngyössi esetében az önéletrajzi bejegyzésre használt füzet eredeti rendeltetését lehetetlen eldönteni, formájában viszont megegyezik Pápai Páriz és Köpeczi Bedos körülbelül egyidejű albumaival. Bejegyzéseinek karakterét tekintve az *omniarium*hoz áll közel, melynek használata Gömöri szerint az angol nemzeti-ségű peregrinusoknál volt elterjedt.²⁶ Ezek a füzetek rajzokat, jeles mondásokat, helyleírásokat tartalmaztak. Gyöngyössi önéletírása a biografikus narráció olyan hagyományában értelmezhető, ahol az én alakulástörténete, elemzése helyett a társadalmi érvényesülés hiteles története, a szociális háló kialakulásának narratív megképzése az elbeszélés tétje. A negyven évvel későbbi életrajz is ezt a tendenciát érvényesíti, a történetnek azonban – a műfaji kánon miatt – morális mondanivalót is kölcsönöz.

A kéziratokról

Gyöngyössi füzetét a kolozsvári Református Teológia Könyvtárában őrzik. A füzet hagyományozódásáról szaggatott történet rakható össze. Rass a kötetben szereplő possessor bejegyzés alapján kísérli meg rekonstruálni a kézirat történetét. A fedélborító versóján levő bejegyzés ez: „Néhai Váró Ferenc hagyatékából Dr. Révész Imréné, Debrecen, Magoss György tér 14.” Váró Ferenc (1851–1924) a nagyenyedi kollégiumnak volt tanára, Rass ezért feltételezi, hogy a füzet Gyöngyössi Mihályi Károly²⁷ nevű, szintén

Ipolynyéken, Bp., ELTE, 1994. A gazdasági naplók néprajzi felfedezéséről lásd MOHAY Tamás, *Egyének és életutak = Magyar néprajz*, VIII, *Társadalom*, szerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila, Bp., Akadémiai, 2000, 760–790.

²³ E két utolsó szövegtípus magyar történetéhez lásd GÖMÖRI György, „Barátok albuma” – *jegyzetek egy művelődéstörténeti forrás történetéhez*, Holmi, 2005/2, 197–208.

²⁴ A műfaj görög neve *philotheca*, német neve pedig *Stammbuch*.

²⁵ Gömörinek ez az állítása főként német példákban indul ki, magyar vonatkozásban jó példát nyújt ifj. Pápai Páriz Ferenc 1711 és 1726 közötti, digitálisan is feldolgozott *album amicorum* (<http://ppf.mtak.hu/hu/001a.htm>), illetve Köpeczi Bedos Sámuelé 1771–1773-ból, mely a kolozsvári akadémiai könyvtárban található, jelzete: MsR 1554.

²⁶ Magyar példaként Kaposi Sámuel (1660–1713) későbbi gyulafehérvári professzor *omniarium*át említi Gömöri. Lelőhelye: Kolozsvár Egyetemi Könyvtár T. VII. Continens Ms. 692. Székely János idézett naplója jó példája a nem diákok által vezetett *omniarium*nak. (SZÉKELY, *i. m.*) *Omniarium*uk egyébként Albert János tordai unitárius lelkész egy tanulmányának tanúsága szerint Gyöngyössi Jánosnak is volt. A gyűjteménynek mindedig nem sikerült a nyomára bukkannom. (ALBERT János, *Gyöngyösi [!] Jánosról, a költőről*, KerMagv, 1884, 19. sz., 19–26.) Az adat azokra a diáriumokra, könyvecskékre vonatkozhat, melyeket Gyöngyössi is említ önéletírásában (lásd 10, 108 – a lapszámok itt és a továbbiakban a kézirat lapjaira vonatkoznak).

²⁷ Mihályi Károly Mihályi Mihály dési lelkésznek, a dési esperesi kerület főjegyzőjének és Gyöngyössi Karolinának a fia. Gyöngyössi önéletrajzában említi Mihályi Mihályt mint egyik kiemelkedő segédlelkészét (114). Mihályi Károlyt hívja meg az újtordai református gyülekezet 1859-ben Gyöngyössi emlékoszlopának avatónnepségére. Mihályi üdvözlőverse nyomtatásban is megjelent, Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Kolozsvár (a továbbiakban RTAK, Kvár), R87267. A rendezvény szervezésének dokumentumait lásd Nagyenyedi Református Esperesi Levéltár, 1/5-ös szekrény, *Újtorda 1818–1826* dosszié.

Nagyenyeden teológiát tanító unokája közvetítésével került Váró hagyatékába, aki Révész apósa volt. A hagyományozódási folyamat hipotetikus, mint ahogyan arra sincsenek adatok, hogyan került a diárium Révész Debrecenben őrzött hagyatékából a kolozsvári teológia könyvtárába. A kéziratához tehát a hagyatékként említeni szokott írásos együttesből kiragadva, primér kontextusa nélkül lehet hozzáférni. A kis formátumú füzet 307 lapot tartalmaz, a bejegyzések a hátsó borító belsején is folytatódnak. A kézirat mai állapotát két esemény határozta meg. Az egyik az, amit Rass „özönvízként” említ. A kéziratot kétfajta tintával jegyezte szerzője, s mivel valamikor vízzel érintkezhetett, a két tintatípus egyikét teljesen kioldotta a víz, a 24. és 84. lap közötti rész szinte teljesen olvashatatlan.²⁸ Ezen kívül a 114. lapon a szó közepén félbeszakad a mondat és többé nem folytatódik. A 115. lapra a Gyöngyössiétől különböző kézírással, ceruzával jegyeztek be egy kiradírozott szövegrészt, melyből ennyi olvasható: „En mint X. Z. ezt a [...] találtam.” A két lap között semmi sem utal arra, hogy lapokat kiszakítottak volna. Az elbeszélés ekkor az 1790-es évek történeténél tart, s a megszakítás azért is meglepő, mert a füzet végének beírásai 1813-as jegyzést is tartalmaznak. Ebből az következhet, hogy Gyöngyössi 1813-ban jegyezte le az 1790-es évek eseményeit és nem az 1790-es években, ahogyan azt Rass feltételezte, hiszen egyébként indokolta volna a félbeszakítást. A 114. és 283. lap közötti egység üres lapokból áll, a 284. laptól kezdődően pedig a 291-ig Gyöngyössi a verseiért kapott bevételeket jegyezte fel a keletkezés éve, a megrendelő neve, a vers és az alkalom típusa, illetve a kapott összeg szerint jellemezve az egyes helyzeteket. A 291–295. közötti lapok különböző párizsi helyszíneken látható szobor-, épületfelírásokat tartalmaznak, a 296. laptól pedig a 299-ig újabb bevételi lista következik: a halotti beszédekért kapott összegek feljegyzése. A füzet következő részében több a kiszakított lap (299–300; 301–302; 305–306; 306–307), az épen maradt 304–305. lapból viszont arra következtethetünk, hogy ezeken a lapokon bejegyzések már nem voltak. A hátsó borító versója a peregrinációra kapott összeg költségvetési táblázatát tartalmazza. A kimondottan biografikus rész – amint a tinta változása is mutatja – eltérő időpontokban keletkezett, a peregrinációs út leírása esetében – az információk karaktere miatt – feltehetőleg vagy közvetlenül az események után dolgozott a szerző, vagy pedig azokkal egyidejű feljegyzéseket használt. A második hipotézis érvényességét talán gyengítheti az, hogy a visszaút,²⁹ illetve a későbbi események leírásában jóval kevesebb részletinformációval dolgozik Gyöngyössi, ami a történések ideje és az elbeszélés ideje közötti megváltozott viszonyra lehet bizonyíték.

²⁸ A kézirat állapota valószínűleg nem változott 1938 óta. Rass a 22. laptól kezdődően beszél olvashatatlan-ságról, ezt követően 40 lapról mondja azt, hogy csaknem teljesen fakult, illetve további 22-ről, hogy ott már valamennyivel nagyobb szövegrész kibetűzhető. A teológiai könyvtár dolgozói szerint a kéziratot a 90-es évek végén restaurálták, ez azonban nem változtatott a szöveg állapotán. Ezúton szeretném megköszönni Kurta József Tibor könyvtáros segítségét, aki a kezembe adta a kéziratot.

²⁹ A peregrináció oda- és visszaútja Keresztesi József naplójában is igen eltérő kidolgozású. Mivel a visszaút eseményei sokszor voltak ugyanazok, mint az odaúténak, az elbeszélő megelégedett a visszaútalással. Lásd KERESZTESI József, *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén, Keresztesi József egykorú eredeti naplója*, Pest, Ráth Mór, 1868, 7–22.

Gyöngyössi 1841-es élettörténete egy névtelen, kis kiterjedésű kéziratos hagyaték egyik, 13 lapnyi egysége. A kéziratköteg tartalmaz még egy kivonatolt történeti tractatust, egy vakságról szóló értekezést, egy „Mart. Ignázt rector privat.” szignóval ellátott retorikai házi feladatot, illetve két, mitológiai személyekhez kapcsolódó genealógiai táblázatot. Az elbeszélés alapján derül ki, hogy a szerző maga is kollégiumban tanult (nem tudni ugyan, hogy melyikben), járt külföldi egyetemeken, illetve valószínűsíthető talán, hogy Gyöngyössi feleségének rokonáról lehet szó, mert Gyöngyössiné halálának említésekor így fogalmaz: „kinek érdemlett ditséretére [...] szemérmesség meg tilt.” (5r.) A kézirat jellege és a záróbejegyzés arra utal, hogy a szerző egyszerre szövegezte meg Gyöngyössi biográfiáját: „le irtam 1841dik Januarius 30dik Napján.” (13r.) Sem a kézirat, sem annak paratextusai nem tartalmaznak utalást a szövegírás intenciójára vonatkozóan.

Az önéletírás valóságéffektusai egy életrajz perspektívájában

Ami Gyöngyössi önéletírásának természetét illeti, Rass csalódottsága igencsak megalapozottnak látszik, hiszen a szöveg gyengén retorizált, főként, ha Gyöngyössi költői életművének perspektívájában olvassuk. Erre az olvasatra azonban nagyon kevés szöveg hely ösztönözheti az olvasót. Gyöngyössi életútjáról szóló retrospektív biografikus elbeszélése, amint azt korábban is állítottam, nem énanalitikus elbeszélés, az életrajzot inkább az elszámolás, könyvelés logikája értelmében szerkeszti meg. Így megvalósítások és kudarcok mérlegelését nyújtja, legtöbbször azok anyagi vonatkozásainak tekintetében. A narráció az életút korszakai szerint strukturálódik, események tematikus összetartozása ritkán feltételez időbeli ugrást. Szerkezeti szempontból az elbeszélés a szerző genealógiájának mind anyai, mind pedig apai ágon a harmadik generációig való visszavezetésével indít. Ennek az önéletrajzi elbeszélés szabványához kötelező módon hozzátartozó elemnek³⁰ Gyöngyössinél kettős jelentősége lesz: egyrészt a lelkesítő intézményben való nevelődését bizonyítja (hiszen az említett ősök közül sokan lelkesítők vagy prédikátorok), másrészt azt illusztrálja, hogy a családnév továbbvitelének felelőssége őt, illetve

³⁰ A genealógia önéletrajzba való beépítése a Gyöngyössi naplójához hasonló narrációkban a család társadalmi presztízsét, illetve más esetekben annak megszerzési történetét szemlélteti. Az utóbbira RETTEGI György *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784* címmel kiadott önéletírása jó illusztráció, ahol a „derék conditio” hiányával való szembesülés határozza meg a neveltetés történetét (s. a. r. JAKÓ Zsigmond, Bukarest, Kriterion, 1970, 54–61). Más esetekben a genealógia a bibliai leszármazásmintát veszi át, mindössze a neveket említi, s csupán a szülők alakjának szentel hosszabb paragrafust. Ilyen eljárással él FOGARASI Sámuel (*Marosvásárhely és Göttinga: Önéletírás 1770–1799*, s. a. r. JUHÁSZ István, Bukarest, Kriterion, 1974, 58–63), illetve Kis János is, nála viszont az apa jellemzésében az irodalmi minták követése is alakít a portrén (KIS János *Superintendens' Emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Első közlemény. Nevendektségét, professzorságát és predikátorságát tárgyazó emlékezések; Második közlemény. Írói pályáját tárgyazó emlékezések*, Sopronban, Özvegy Kultsárné betűivel, 1845–1846, 10–12). Rousseau, illetve későbbben Sartre esete a leszármazás-történetet a személyiség alakulásának konstitutív elemévé teszi.

egyetlen férfi rokonát terheli.³¹ A kéziratos füzet 11. lapján kezdődik el a leideni peregrináció leírása, mely 80 lapot, vagyis a teljes szöveg harmadát teszi ki. Ebben az elbeszélésrészletben az odaút elemei dominálnak, a visszaút, illetve az ott tartózkodás mozzanatainak bemutatása szintetikus, mindössze két lapnyira terjed.³² Gyöngyössi nem az idegenség tapasztalataként építi fel külföldi tartózkodásának történetét, a lényeges az ösztöndíj megszerzése körüli nehézségek bemutatása,³³ melyek szintén az egyéni megvalósítást hangsúlyozzák. Ez az a mozzanat, amikor a szöveg az elbeszélés menetére vonatkozó kiszólással él: „Miket láttam, experialtam, mind Leidában, mind pedig a’ [...] és Frisiai Provinciákban lett elfordulásomban, sőt a Hollandiai nevezetes városoknak megjárásában nem szükség hogy le-irjam. En magam soha el nem felejttem. Mások pedig, és kivált maradékim, (ha Isten őket élteni) nem efele magános le-írásbol (mely semmiség, sőt bolonság volna) hanem sok szép könyvekből láthatják meg.” (86.) A visszaút történetében a szerző gazdaságos megoldást választ, az odaút leírásához utal vissza, mindössze az erdélyi patrónusoktól kapott összegek átvételi helyszíneit jegyzi fel. A visszaút a könyvek Utrechtben hagyásának szimbolikus mozzanatával kezdődik,³⁴ s a következőkben a peregrinációs időszakra való visszautalás teljesen hiányzik az élettörténetből. Gyöngyössi életének Kolozsváron és Alsórákoson, Kendeffi Elek Bethlen János nevű

³¹ A reneszánsz családkönyvekben ez az eljárás igen gyakori. Köszönetet mondok Roger Chartier-nek, aki felhívta a figyelmem erre a párhuzamra. A műfaj a francia szakirodalomban kettős nevet visel: *livre de raison*, illetve későbbben az olasz reneszánsz kutatás hatására *livre de famille*. Ezek a családkönyvek a család gazdasági helyzetének alakulását dokumentálták és generációról generációra öröklődtek. A kérdéshez vö. Jean TRICARD, *Les livres de raison français au miroir des livres de famille italiens : pour relancer une enquête*, *Revue historique*, 2002, 624. sz., 993–1011; illetve Nicole LEMAÎTRE, *Les écritures domestiques et les historiens : Les livres de raison en France (fin XIIIe–XIXe)*, <http://crhm.univ-paris1.fr/enseignants/Lemaitre/LdeRTexte.pdf> (2005. július 10.).

³² Ilyen jellegű narratív megoldásra szintén Keresztesi József naplója ad példát. Nála az utrechti tartózkodás leírását a diákok által vasárnap reggelként a „medicum auditoriumban” elmondott ima, illetve elénekelt zsoltár szövegének megadása és a belgiumi akadémiákon 1779-ben és 1780-ban tanult magyar ifjak listája helyettesíti. (KERESZTESI, *i. m.*, 11–19.)

³³ Van de Graaf 18. századi németalföldi erdélyi peregrinációtörténete Bodoki József kolozsvári filozófia-professzor nevéhez köti a Gyöngyössi alumniája körüli gondokat, aki 1758 helyett 1759-ben foglalta csak el ösztöndíjas helyét. Gyöngyössi önéletírása Intze István dévai lelkészt említi, aki a Graaf-féle mutató szerint 1766. június 30-án iratkozott be a leideni egyetemre, miután 1765. május 14-től az utrechti egyetemen tanult. További adatok hiányában feltételezhető, hogy Intze kihasználta az 1766-os évnél azt a lehetőséget, hogy erdélyi peregrinusok nem voltak a németalföldi akadémiákon és három évre elfoglalt egy helyet, melyet a következő évben meghirdettek. Egyébként is kevésbé valószínű, hogy az 1767. szeptember 14-én beiratkozott Gyöngyössinek egy hét évvel korábbi eset miatt lettek volna ösztöndíjszerzési gondjai. (G. Henk VAN DE GRAAF, *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus 1690–1795*, Kolozsvár, Egyetemi Fokú Egyesüléses Protestáns Teológiai Intézet, 1979, 40.)

³⁴ Gyöngyössi azt is feljegyezi, hogy csak könyveinek egy részét hagyta Utrechtben, a többit pedig Deák Jánostól már előzőleg hazaküldte. A könyvek hazavitele nem csupán súlyuk, hanem cenzúrázásuk miatt jelentett nehézséget. (A könyvcenzor tevékenységének elemzésére Faludi Ferenc esetében lásd SZÖRÉNYI László, *Faludi Ferenc, a könyvcenzor* = *Sz. L., Memoria Hungarorum*, Bp., Balassi Kiadó, 1996, 77–108.) Graaf írja le, hogy 1764-ben Deák János felhatalmazást kap arra, hogy a Leidenben tanuló diákok könyveit hazaszállítsa. (VAN DE GRAAF, *i. m.*, 212.) A könyvek hazavitelére valószínűleg az engedély kibocsátásánál későbbben kerülhetett sor, ha az 1767-ben beiratkozott Gyöngyössi még élhetett ezzel a lehetőséggel.

apósának udvari papjaként eltöltött egy esztendejére mindössze két lap vonatkozik. A 88. laptól az elbeszélő rész végéig a szöveg az újtordai lelkészi élethez kapcsolódó eseményekről ad számot. Kiemelt jelentőségű a segédlelkészi státus helyett a végleges lelkészi („aktuális pap”) megszerzése, a családalapítás, a közösségével más egyházkerületektől kapott meghívások elfogadási intenciója miatt támadt konfliktus, a szőlőskert ültetésének elkezdése, illetve a versek megjelenése. Az utolsó leírt esemény, a Gyöngyössi lelkészi fizetésének ügyében született főkonzisztóriummi döntésre való utalás 1791-hez köthető,³⁵ illetve 1790-hez Gyöngyössi verseinek önálló kötetben való kiadása a „Bétsi Kurir által” (111).³⁶ A szöveg változó írásmódja egy esetben emeli ki egyértelműen a narráció egy elemét: a 11. lapon, a peregrináció kezdetét jelző „Én, Gyöngyössi János...” kezdőformulát a bejegyző megvastagította, illetve átvette ugyanazt a szintagmát, amit az önéletírás kezdőmondata, a születés bejelentése is tartalmazott. Ez a kettős eljárás a külföldi tanulmányi utat az élettörténet sorseseeményévé alakítja, s ezzel a szöveg strukturálódásának kulcsmozzanatát jelöli meg benne. Az 1767-es év ezáltal olyan fordulóponttá válik, amely függelékké avatja a megelőző 26, illetve az azt követő 51 évet.³⁷ Ez a kiemelés indokolhatja az elbeszélés strukturális aszimmetrikusságát is, mely a temporalitáshoz való viszony elemzésében még látványosabban is kimutatható.

Datálás és időbeliség. Amint a fentebbiekből is kiderült, az önéletírás datálása korántsem egyértelmű. A füzet peregrinációs albumhoz való hasonlósága, illetve a peregrinációs út mozzanatainak részletes leírása teszi indokolttá, hogy a szöveg keletkezését 1767 tájékára helyezzem. Feltételezhetően a szöveg egy része ebben az évben keletkezhetett, hiszen olyan árulkodó kijelentések is vannak az 1767-es távozás leírása körül, melyeket az élettörténet későbbi alakulása nem igazol.³⁸ A bejegyzések végső időpontjára is csak áttételesen következtethetünk. A leírás második (a hazatérés utáni) része 1790 után keletkezhetett valószínűleg nem egyszerre, a listák pedig 1813-ig folyamatosan. A hirtelen félbeszakadó történetvezetés miatt feltételeztem, hogy a bejegyzés időpontja az utolsó

³⁵ Ez a mozzanat Gyöngyössi és a Főkonzisztórium levélváltása Gyöngyössi fizetésének ügyében. A kézirat nem említi ugyan a pontos évszámot, az Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltárában (Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, a továbbiakban: RGyLt) levő 1790/145-ös, 1791/2-es, 1791/68-as iratcsomók 1790-re, 1791-re engedik helyezni ezeket az eseményeket.

³⁶ GYÖNGYÖSSI Jánosnak *Magyar Versei melyeket külömb-külömb-féle alkalmatosságokra készített. Mostan pedig egybe-szedvén közönséggé tett, és a maga költségén ki-botsátotta Szatsvai Sándor*, Bétsben nyomtatott a' Magyar Kurir Betüivel, 1790.

³⁷ A források tanúsága szerint Gyöngyössi jogosan vélte élete nagy teljesítményének a külföldi peregrinációt, hiszen a marosvásárhelyi professzorok által a Főkonzisztóriumhoz intézett, 1767. március 27-én kelt testimóniumban a három, külföldi peregrinációra érdemesnek tartott diák nevének (Dombi János, Gyulai Sámuel, Gyöngyössi János) felsorolása után ez áll: „De kiváltképp ezek között *Gyöngyössi János* Ur ö kegyelmét noha szép ajándékait nem lehetett különös nagy örvendezéssel nem szemlélnünk, úgy annyira, hogy ö kegyelmét az *Eminensebb*, avagy másokat fellyül halado, nevezetes Szép Ajándékokkal ékeskedő és nagy reménységgel biztató jelesebb iffiak közé méltán számlálhassuk.” (RGyLt, 1767/2.)

³⁸ Ilyen a seniorsággal való elégedetlenkedésre vonatkozó passzus: „De az Acadámiákra való út szerentsémre fel szabadulván, akkor két honapra, én is a seniorságot, mint a' mellyben semit hasznot nem láttam, sőt káromat tapasztalván, mindjárt szeptemberben a' Diligentia elein le-vettem, minekutánna mintegy négy honapig viseltem volna, és egész készülésemet Akadémiákra fordítottam, elmémmel együtt.” (10.)

listán is előforduló időponttal eshet egybe, erre viszont rácsófol az, hogy a 114. lap előtt három lappal a szerző 1790-es kötetét említi, nem hivatkozik viszont annak második kiadására.³⁹ Valószínű tehát, hogy azt a részt 1802 előtt írhatta, illetve az is lehetséges, hogy a második kiadás említését későbbre szánta. A leideni tartózkodás alatt szakíthatja meg Gyöngyössi a napló vezetését és csak sokkal későbbben, már újtordai lelkészként folytatja. Ez a váltás az elbeszélés ideje és az elbeszélő idő közötti viszonyban is újat hoz: a Leidenbe való eljutás előtt az önéletírás szinte naplószerű, az eseményt a leírás szorosan követi, az egyes periódusok jellemzése kevésbé szintetikus, azt követően viszont az elbeszélés ritmusa felgyorsul az események ritmusához képest, s ez nagyobb időbeli távolságot feltételez. Az elbeszélés ritmusát ilyen számadatok jellemzik: a gyerekkor és kollégiumi évek 26 évnyi periódusának nyolc lapnyi elbeszélés felel meg, az utazással töltött másfél hónapnak viszont hatvankettő, négy és fél lapot szentel a szerző a leideni négy esztendőnek, illetve az Erdélybe való hazatérésnek, egy lapon foglalja össze a Kolozsváron és Alsórákoson eltöltött egy évet, illetve az utolsó huszonöt lap tizen-nyolc évnek feleltethető meg. Összességében tehát 114 lapnyi elbeszélés felel meg az életút 51 esztendőjének.⁴⁰ A narráció sebességének Genette-től származó elemzése⁴¹ ebben az esetben a bejegyző személy időhöz, illetve megélt eseményekhez való viszonyára enged következtetni. Az európai út a szerző életének kitüntetett jelentőségű mozzanata, azonban nem a szakmai vagy tapasztalatbeli tudás megszerzésének története ez a másfél hónap, hanem az úton levés, a térben való elmozdulás tapasztalatáé. A helyek közötti mozgás a hétköznapi cselekvések megváltozott rendszerét, a pénz változó értékét jelenti, ezért strukturálja az elbeszélést az utazás szerkezete („ebédre menénk... érkezünk... vittünk... el-indulánk... négy napig ott mulattunk” stb.). Minden helyszínen az idő, a tér és a pénz közötti megváltozott viszony felel meg. S amint a narrációt az utazás, az utazást a pénz szervezi, a bejegyző folyamatosan osztja és újraosztja pénzét az úton születő újfajta igények között. 1767 előtt a családtagok halála, az iskolai pályán való előmenetel mozzanatai strukturálják az elbeszélést, az utazást követően pedig a változó társadalmi státus: az életpálya változó helyszínei, az udvari lelkészi státusból a közösségi lelkészi státusba való bekerülés, a házasság, a gyerekek születése, a versek publikálása, különböző megbízások, a jövedelem változása, illetve, sok esetben, az emberek rokon-és ellenszenve. Ebben a periódusban a különböző tevékenységi formák közötti átmenet

³⁹ GYÖNGYÖSSI Jánosnak *Magyar Versei mellyeket külömb-külob-féle alkalmatosságokra készített, és végre egyben-is szedett – Első darab. Mellyben az Első ki-adáskori Versek most meg-jobbitva újjoman ki-adattak, és többekkel-is hátul meg-bővittetek*, Pesten, Találtatik Kilián Testvér Könyv-Árosoknál, 1802; GYÖNGYÖSSI János *Magyar Verseinek második darabja. Mellyeket külömb-külob-féle alkalmatosságokra készítettén, mostan egyben-szedett, és ki-adott*, Pesten, Találtatik Kilián Testv. Könyv-Árosoknál, 1803.

⁴⁰ A számadatok egzaktságát csak ritkán zavarják meg azok a digressziók, melyek elmúlt vagy történeti-mitológiai eseményeket idéznek meg. Az elbeszélés kétszer él ilyen eljárással: a genealógia esetében természetesen, illetve későbbben egy domonkos rendi szerzetes meséli el a peregrinusoknak egy rajnai sziget kialakulásának történetét.

⁴¹ Gérard GENETTE, *Figures, III, Discours du récit, 2, Durée*, Paris, Seuil, 1972. Magyar fordításban: *Az elbeszélő diskurzus*, ford. LOVAS Edit, SEPEGHY Boldizsár = *Az irodalom elméletei, I*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem–Jelenkor Kiadó, 1996, 61–99.

nagyon gyors, a narráció hirtelen vált a társadalmi siker különböző aspektusai között és éppen az eltérő tematikus tömbök közötti elmozdulás szaggatott ritmusa az, ami a szöveg valóságéffektusainak magyarázata. A szerző eltérő természetű, de őt azonos mértékben foglalkoztató eseményeknek készít foglalatot. Az elbeszélés időbelisége társadalmilag reprezentatív eseménymozzanatok köré szerveződik. Az 1767-es évvel végbemenő narratív váltást a narráció különböző íráshasználatainak tapasztalata is indokolja. Míg a peregrinációs út leírását az omniáriumok memoriter-jellegű narratív bejegyzései inspirálhatják, addig a visszatérés után a lelkész olyan összegző, számadó jellegű elbeszélések írásmódjába tanul bele, melyek papi szerepkörével állnak összefüggésben és az események szintetikus kezeléséhez nyújtanak modellt.⁴²

Írásintenció és életrajz. Kinek szólhat egy ilyen típusú szöveg? A kérdés megfogalmazása, akár csak az előbbieken Genette említése, az ideális olvasó irodalomelméleti fogalmára rímelhet, a választ azonban én inkább a szöveg szerzője által megcélzott reális csoport azonosításában keresem. Mire szolgálhatott Gyöngyössinek ez a kis füzet? S bár láthatólag nem kiadásra szánta, milyen jelentősége lehetett a külső tekintettel való számolásnak a narráció megszövegezésekor, illetve kinek a tekintetével számolhatott? Továbbá, a Gyöngyössi által gyakorolt írásmódok közül az irodalmi vagy inkább egyházi, adminisztratív jellegű szövegek intencionalitásához áll közelebb? Nyilván az önéletírás sok ponton érintkezik Gyöngyössi adminisztratív igényű, egyházi használatra szánt elbeszélő jellegű szövegeinek narratív formuláival, s alig emlékeztet a versíró Gyöngyössi stílusára. Azonban ennek a gyengén retorizáltságnak az is lehet az oka, hogy a szerénység egyszer textuálisan is említett toposza nem engedi meg az önéletrajznak e versek poétikai rendszeréhez hasonló regiszterben történő feldolgozását.⁴³ Egy válaszlehetőség a szöveg karakteréből is adódhat. Amennyiben az önéletírás nem énanalízis, annyiban a külső szemnek nem az a feladata, hogy az én egzisztenciális dilemmáinak értő és érző szemlélője legyen, hanem a társadalmi siker kérdéskörében kell ítéletet mondania, egyfajta bírója, számadója lesz a bemutatott érvényesüléstörténetnek.⁴⁴ Illetve az események bemutatásának módozatait tekintve az sem kérdéses, hogy ennek az érvényesüléstörté-

⁴² Az újtordai egyházközség levéltárában maradtak fenn az eklézsia évi tevékenységének leírását, az egyházközségi gyűlések jegyzőkönyveit tartalmazó kötetek Gyöngyössi papszkodásának idejéből (*Protocollum Consistorii*), ahol Gyöngyössi kézírása gyakran fordul elő. Az Újtordai Református Egyházközség levéltára, Újtorda. Kurátorok számadásai: 1702–1792/II/25–89; 1800–1843/II/406–438; Dézsmaszedés 1703–1829, 90–141; Kurátorok ratiója 1780-as évek; Levéltári iratok 1712–1770/II/142–180; Levéltári iratok 1770–1800/II/181–213; *Protocollum Consistorii Ecclesiae Refor. Uj Tordensis Ab anno 1786 & ad annum 1805*; I/40. Consistoriumi jegyzőkönyv 1806. 01. 28.–1818. 01. 29., illetve az Újtordai Református Egyházközség Aranykönyve, mely az újévi értékelő bejegyzéseket tartalmazza.

⁴³ „De távol legyen ezekben tőlem a’ hijában való kérkedékenység. Mert vallyon Mekkora vagyok én hogy engemet ennyire vittél [...] vagyok, valamitske vagyok.” (9–10.)

⁴⁴ Az önéletrajz és a bírósági tárgyalás közötti párhuzamot Gisèle MATHIEU-CASTELLANI fogalmazta meg tételelesen (*La scène judiciaire de l’autobiographie*, Paris, PUF, 1996 [Écriture]). A jelenség Rousseau-nál is megfigyelhető, hiszen vallomását az utolsó ítéleten a maga javára kívánja felhasználni, amint ez a bevezetőben is elhangzik. A különbség inkább abban van, hogy a bírósági eljárást milyen természetű javakkal való sáfarkodásra vonatkoztatják a szerzők.

netnek a sikeres kimenetele a narrátor szemében nem kétséges:⁴⁵ mindössze az azt alátámasztó érveket kell összeszednie ahhoz, hogy ezt másoknak is bizonyítsa. Ezért van szükség a külső szemre.

Az önéletírás nem reflektál közvetlenül az írás intencionalitásának kérdésére.⁴⁶ Mindezek ellenére egy feltételezett közönség körvonalai bizonyos kijelentésekből mégiscsak kirajzolódnak. A leideni beszámoló rövidegének fentebb már idézett motivációja adja a legkonkrétabb fogódzót: az önéletírás intenciója szerint tanítani akar,⁴⁷ az a közösség pedig, akihez szól: „mások pedig, kivált maradékim (ha Isten őket élteni)” (86). A családi közeg mellett van még egy komponens, amelyről nem szól az idézet, a „mások” kategóriája. Gyöngyössi gyakran mond köszönetet, illetve ügyel arra, hogy a köszönetmondásban azonos segítségért azonos jellegű említéssel válaszoljon, és hogy lehetőleg kimerítse azon személyek lajstromát, akiknek köszönettel tartozik. Ilyen jellegű az anyai és nagyanyai gondoskodás közötti különbségtétel.⁴⁸ Az a néhány javítás is, mely egy korrigáló jellegű olvasatról tanúskodik, ilyen irányban változtatott a szövegen. Az első mecénásáról, Kendeffi Elekről szóló passzushoz ezt illesztette később: „Ez az én nagy kegyességű Pátronusom már az előtt majd más fél esztendeig asztalán tartott vala engemet.” (8.) A köszönetmondás logikája uralni látszik a szöveg összes személynév-említését, a személyek aszerint kategorizálódnak, hogy viselőik Gyöngyössivel szemben negatív vagy pozitív magatartást tanúsítanak. Ebben a logikában kap helyet az a mozzanat is, mely lehangsúlyosabban árulja el, hogy Gyöngyössi számolt egy tágabb olvasóközönség lehetőségével. Tordai híveivel támadt konfliktusa esetén szándékoltan nem jegyzi le rosszakarója⁴⁹ nevét, márpedig ez az információ a tordai lakosság körén kívül nem ren-

⁴⁵ Az önéletírás eseményeinek eleve Gyöngyössi javára eldőlt erőviszonyait példázhatja a lelkész és hívei közötti konfliktus története a marosvásárhelyi állásajánlat ügyében (101–104). Ez az esemény is kitüntetetten nagy szerephez jut az utolsó évek elbeszélésében.

⁴⁶ Az élettörténet megírásának gesztusára való reflektálás a hasonló peregrinációs beszámolóként debütáló önéletírásokban sincs jelen. Keresztesi József és Fogarasi Sámuel idézett autobiográfiái is a genealógiával indítanak: „Az atyám... Keresztesi Szabó Miklós... megházasodott... elvévén... Horváth Juliannát... édes anyámat” (KERESZTESI, *i. m.*, 1); „Fogarasi Szabó János lakott Székelykeresztúr városában, azon jószágban, melyet a fia eladott” (FOGARASI, *i. m.*, 58).

⁴⁷ A tanítás szándéka az ún. erdélyi memoáriróknál mind jelen van, legtöbbször kulturális vonatkozásban. Ez az Apor Pétertől származtatott hagyomány szintén a maradékokat invokálja szinte teljesen azonos formulákkal: „Hogy én is azért az én maradékomnak (ha Isten megtartja) ezen következő írásom által holmi mostani dolgokat és occurentiákat által adhassak, leírtam mind ez hazában, sőt másutt is történt dolgokat...” (RETTEGI, *i. m.*, 53.) Viszont az Augustinus és Rousseau példáját is szem előtt tartó Kisnél is jelen van a leszármazottak közönségként való említése: „Tulajdonképpen csak magamnak, fíjaimnak, unokáimnak ’s jó barátimnak írok.” (KIS, *i. m.*, 5.)

⁴⁸ „Soós Ferentzné Asszonyommal ki hozzám oly anyai hűséggel volt és szeretettel, hogy mondhatom az édes anyámét felyül multa. Maga asztalán tartott majd hat esztendeig, mellynek vagy igen kevés, vagy mondhatom majd semmi compensatioját nem küldötte az édes anyám, habár meg vallom, hogy az édes anyám-is hozzám kiváltképen való anyai szeretettel viseltetett. Az édes anyám a’ meszsze földről is ruházott, de az én Nagy Anyám azt-is folyton pótolta a maga költségéből.” (6.)

⁴⁹ „Az az ember ki légyen, neve szerint ide le-nem irom. Tudja azt az Isten, sőt tudja az egész Város. Elég az, hogy az az ember itt az Eklésiában élé-kező. Ide-jövetelemnek-is ellene állott, de semmit sem tehetett. Elei-

delkezik jelentőséggel. A mások tehát implicit módon azzal a kisközösséggel áll összefüggésben, mely Gyöngyössi verseinek is olvasóközönsége volt, s amely az önéletírás és Gyöngyössi versei argumentumainak személyneveiből összerakható.⁵⁰ Megszólítottként azonban az önéletírás egyetlen instanciát nevez meg: Istent, ami a lelkeszi státussal való azonosulásnak is jele lehet.

Önlegitimációs stratégiák. Az önlegitimáció, illetve az írásaktus legitimálásának a formái ebben a szövegben sokszor esnek egybe, amit kettős igény motivál: a társadalmi presztízs igazolásának szándéka, illetve annak a karrier egyediségének tudatával való összekapcsolása. Az árvasággal járó hátrányok tudata a megvalósítások esetén nagyobb elismerésigénnyé alakul: „Mert midőn, mind Szüleimtől rész szerint tsetsemő, rész szerint neveletlen koromban lett el-maradásom, mind pedig a Collegiumban töltött Deákságom alatt felette eleges, sőt inkább mondhatni szegény, és igen kevés jövedelmű szerentséim miatt, Collegiumi életemet ugyan tisztességesen ki-értem volna” (11).⁵¹ Az önlegitimálás igénye ebből a hátránytudatból származik, s eltérő pozíciók betöltését implikálja az adott élethelyzeteknek megfelelően. A gyerekkor és a kollégiumi élet periódusában az ellenségek és rosszakarók hiányzanak, Gyöngyössi nem ezekhez képest dolgozza ki élettörténete specifikusságának tudatát, hanem kiváló képességeire alapozva. Ennek a periódusnak a narrációjában van a szöveg egyetlen olyan mozzanata, mely a feltételekhez nem kötött kiválóságtudatot hangoztatja, s melyet az elbeszélés csak a kötelező szerénység toposzának megidézésével képes integrálni.⁵² Ez a kijelentés a poétai képességek gyakorlásához kötött, a szituáció, melyben elhangzik, a kollégiumi közösség ízlése által határozza meg a versek kiválóságának tudatát, illetve szerzőjük önbizalmát is. A jó versszerző identitása tehát ebben a közegben születik meg. Az írást kiváló távozás feltételezi az ezzel a közeggel való leszámolást is, annak ellenére, hogy a későbbiekben az elbeszélő hasonló biztonságot nyújtó referenciapontokat keres. Az

től fogva titkos ellenségem volt, ha szinten külsöképen jól élt-is vélem. Ez az ember itt lakásomban oldalomban lévő ösztön gyanánt volt nékem. Az-is léssen mind éltig. Az Isten botsásson-meg nékie.” (104–105.)

⁵⁰ Korábban vállalkoztam Gyöngyössi előljáró-beszédeinek elemzésére (KESZEG Anna, „...a' nevendékény gyermek Magyar Apolló...”: Gyöngyössi János irodalmi nézeteiről, szakdolgozat kézírata, Kolozsvár, 2006). Ebből is az derült ki, hogy az országos nyilvánosságot, amelyhez ezekben a szövegekben szólni akar, hasonló jellegű kis közösségek egymás mellé helyeződésének logikája szerint képzelel el.

⁵¹ A szintén árva Rettegi Györgynél is jelen van ez a gondolat: „De itt sem derék conditióm volt, mert semmiképpen reá nem vehettem nagyanyámat, hogy taníttasson. Szüntelen csak azt felelte, hogy taníttasson a mostohaapám, mivel ő bírja a jószágot. És így én a sok apa s anya között tanulás nélkül maradték.” (RETTEGI, *i. m.*, 63.)

⁵² „1764ben. A Prosidiumbol elébb vittek, és tettek a Poética Classisban Praeceptornak. Melly hivatalt egy (...) híjján két esztendeig nagy gyönyörűségemre viseltem. Minémű szorgalmatosággal viseltem légyen e hivatalt, és mitsoda haszonnal, bizonyságok még maig egy néhány tanítványim, kik most már Deákok, arról. Azt tudom, hogy a' Magyar szók Quantitásaira regulákat én tanítottam leg-először, és előttem senki, ugy tudom sem Kolosváron, sem sehol a Magyar földön. Ezeket a regulákat a' Tanítványimnak ki-adtam, azok szerint vélek Magyar Distichonokat irattam, arra őket szoktattam. Ezek szerint a regulák szerint irt Magyar Distichonok olly kedvesen, és természet szerént folynak a' Magyar nyelvnek természete szerint, hogy, ugy tudom, előttem olly hiba nélkül valo verseket Magyar nem irt, a' holott a' Magyar Nyelv természetéhez illendő Quantitas olly hiba nélkül fel-találtatnék.” (9.)

utazás leírásának részletessége még ebből a kiválasztotti identitástudatból ered: a peregrinusok sajátos helyzetben vannak azokhoz képest, akiket otthon hagynak. Az utazás privilégium, az utazó privilegizált. A kiválasztottság e logikája arra vonatkozóan is tartalmazhat magyarázatot, hogy miért szűnik meg Leidenben az önéletírás folytatásának készítése: az egymás között levő peregrinusok mind hasonlóak egymáshoz, tapasztalataikban nincsen semmi sajátosság, illetve amennyiben van, az könyvekben visszakereshető.⁵³ Az élettörténet elmondásának másik legitimáló tényezője az egyéni élettörténet jelentőségét meghaladó, ritka, jelentős eseményben való részvétel. Mária Terézia himlőből való felépülésének ünnepe az a látványosság, mely Gyöngyössit a császári hatalommal szembesíti.⁵⁴ „Ekkor a’ Tzinteremből a’ mint ki-ment az ő felsége hintója, mellyben mind jövőleg, mind menőleg a tsászár jobb kézfelől, a’ Királyné bal kéz felől ült, mind a’ kettő jó kedvvel és gyakor nevetéssel lévén, követte a’ hintot egy pirotsel, mellyben egy Camararius ülván, a Tzinteremben és attól fogva az utzán az Udvarig sok helyeken pénzt hintett; mellyet Fel. Aszszonyunk ezen solemnitásra veretett. [...] Ekkor láttam elsőben mind a’ Tsászárt, mind a Királynét ő Felségeket. Még a Királynén a’ Himlő-helyeknek veressége nyilván ki-tetszett.” (20–21.)⁵⁵ A vizualitás logikája rendelkezik itt olyan erővel, hogy az írás menetét is strukturálni képes. A hatalom reprezentációs formáira való ráismerés, azoknak a személyes élettörténet elemeihez való közelítése ismételtlen olyan összetevők, melyek az elmondásra méltó események szelekcióját irányítják.

⁵³ Hogy a peregrináció élménye mennyire konfrontálhatta a 18. század végi diákok a tömeges hátrányos helyzet gondolatával, arra egy európai és egy magyar példa is van. Keresztési Józsefnél ez olvasható: „Ezen beneficium oka, hogy itt (Utrecht) mindég sok magyar atyafiak vagynak, sokan lévén veszekednek, irigykednek, egymás alá áskálódnak, szegények vagy fősvények lévén, sok illetlenségre vetemednek, ily szép jeleit adván papi vocatiojoknak. Itt nem a legjobb becületek vagyon a magyaroknak.” (KERESZTESI, *i. m.*, 11.) Illetve Chartier egyik tanulmánya mutatta ki, hogy az újkori Európa diákságának körében mennyire érezhető volt az elhelyezkedés nehézségéből eredő fenyegetettség érzése: Roger CHARTIER, *Espace social et imaginaire social : les intellectuels frustrés au XVIIe siècle = Histoire sociale des populations étudiantes*, éd. Dominique JULIA, Jacques REVEL, Roger CHARTIER, Paris, Ed. de l’EHESS, 1986, 245–260.

⁵⁴ Hasonló jellegű mozzanatra áttételesen és más dimenzióban Kis önéletírásában is van példa: „1790-ben jelentém neki (ti. Nagy-Mesterházy János nevű soproni tanítójának), hogy Leopold koronázására többekkel együtt el akarok menni. A’ szándékot helybe hagyá, de egyszersmind tanácsolá, hogy magamra igen jól vigyázzak, mert olyan alkalmakkor sok rossz emberek szoktak megjelenni. Megígérém ’s feltevém magamban tanácsát szemem előtt tartani. Azonban a’ koronázást megelőző napon midőn a’ király a’ koronának fejére illesztése végett egy templomba vitették, én is az össze tódult sokaság közé elegyültem. Egyszerre kiáltozás történik: jaj oda van a pénzem, oda van az erszényem, oda van a zsebörám. Ekkor én is zsebembe nyulék, ’s az én erszényem is pénzzel együtt oda volt. Ezen koronázáskor még az is emlékemben maradt, hogy a’ fejedelmi család’ ebédlésekor annyi nézők bocsátattak be az ebédlő szobába, a’ hányon befértek. ’S mikor sokakkal együtt én is befuram magamat, véletlenül oly tolakodás történt, hogy egy juratus Albert herceg hitvesének Kristinának székéhez taszított. A fejedelmi asszony ijedve felugrott helyéből ’s a’ juratust csendesesen visszanyomta. A’ rémulés minden nézőkben természet szerint nagy lett, ’s mindnyájan szeliden kiugazítottak, s kimentek a’ kivezetett juratussal együtt. Mindnyájan örültünk, hogy békével kimehettünk, de leginkább örült a’ juratus, hogy semmi bántása nem lett, ’s fogadta, hogy azon ruháját, mellyen Kristina ételtől zsiros kezének helye megmaradt emlékezetül egész életében meg fogja tartani. A’ dolognak ekkor vége lévén, ismét uj nézők bocsátattak be az ebédlőbe nagyobb vigyázással.” (KIS, *i. m.*, 39, lábjegyzet.)

⁵⁵ Az esemény leírása a 17–22. lapok között folytatódik.

A hazatérés után változik meg alapvetően az önlegitimáció forrása. Míg ezt megelőzően a személy vagy az esemény kiválóságának tudatához kapcsolódott, innen ellentmondássá válik, konfliktushelyzetekhez, illetve az azokban elfoglalt jó pozícióhoz köthető: a személyes érdemekkel megszerzett állás választása a mecénásnak tett ígérettel szemben, az újtordai gyülekezetben való megmaradása Zágoni Mártonnal való konfliktusa ellenére, a marosvásárhelyi ajánlat története, a feleségszerzés, verseinek recepciója ilyen elemei a történetnek. Ebben az esetben az intencionalitás kérdésekor körvonalázódott kis-közösség garantálja a jó oldalon állás tudatát.

Lelkeszi vagy költői státusz. Gyöngyössi 1841-es életrajza a biografikus elbeszélés kiindulópontjaként Gyöngyössi státusza három aspektusának elkülönítését választotta: „Hogy T. Gyöngyösi János Ur életének további folytatásának rövid summáját elé adhasam – három fő pontokra kell fügeszteni figyelmemet: 1; Meg kel tekintenem mind férjet, attyát, és Házi gazdát, 2., mint Papot, 3; végre mint Poétát.” (5r.) A névtelen biográfus is úgy ítéli, hogy Gyöngyössi biográfiájának vezérelvét a peregrinációs út utáni periódusra kell alkalmaznia, s a szerepkör hármastagoltsága innen kezdve érvényes. Ez a szempont az önéletrírás adott szöveghelyeinek elemzésekor is vezethet némi eredményre, hiszen Rass esetében is az volt a szöveggel szembeni ellenérzés kiindulópontja, hogy Gyöngyössi keveset ír költői tevékenységéről. Tétélesen két szöveghely van, ahol Gyöngyössi konkrétan említi versszerzési ambícióit,⁵⁶ illetve ugyanitt lehet említeni a verseiért kapott jövedelmek listáját. Az első említéskor a versszerzési tevékenység gyakorlása fölött érzett öröm igencsak érzékelhető, a második esetben viszont a narrátor a publikussá tétel felelősségét „Doctor Szegedi Sogorra” hárítja át, ő maga nem vállal felelősséget versei nemzeti nyilvánosság elé kerüléséért, a versek minősége melletti érvként anonim közösként leírt „mások” ítéletét említi.⁵⁷ Ez a semleges hangnem akkor ad okot gyanúra, ha összevetjük a lelkeszi feladatok teljesítésére vonatkozó részek számságával, illetve azok hangvételével. Gyöngyössi feljegyezi az első keresztelő, az első halotti prédikáció, az első úrvacsoraosztás időpontját, felépülésekor pedig ezt írja: „Akkor annak harmad napján predikáltam azon letzkéről melly vagyon Rom. 1:9, 10, 11.

⁵⁶ Az első szöveghelyet már idéztem, a kollégiumi poetica classisbeli praeceptor tevékenységével kapcsolatos, a másik pedig a Rass által is kiemelt mozzanat: „Azonban épen akkor tájban kezdődék a’ Magyar Ujság Posenban, Magyar Hirmondo titulus alatt nyomtatatni. A mikor-is ottan-ottan versek is adattattak-ki a’ közönség eleibe, mellyek bizony a quantitasokra nézve hibások és némelylek sületlenek valának. Azért Doctor Szegedi Sogorom ösztönzéséből én-is akkor kezdettem verseket közönségessé tenni. Elébb-is az Ifju Tanuló-nak Elmélkedését, a’ Kémény Seprőnek haláláról, és a’ bold. Fels. Mária Theréziának temetési tiszteletére írt verseimet közöltem az Ujság ki-adóval. Mellyek akkor nagy kedvességet találtak mind a két Magyar Hazában még érdemek felett-is, és akkor a’ Kadenziás vagy Leonina formáért semmi crisis ellenem nem támadott tudtomra, melly azután sok esztendőkkkel támadott nemelly uj Magyar Tudosok által, és ma-is folytattatik, kik között nevezetesek lettek Virág Benedek, Kazintzi Ferentz, Döbrentei Gábor, még elébb Gróff Rádai Gedeon Ur-is, ki levele által-is dehortalt az olyan Romai formára szabott Verseknek Kádentziáktól. De voltanak sokkal többben, kiknek tetszett, kiknek sokaknak leveleiket-is vettem. Folytattam ezért azon formát, ha már hozzá kezdettem külömbféle alkalmatosságokra, mellyek végre tsomora gyűltek és a’ Bétsi Kurir által elébb-is kiadattak” (110–111.)

⁵⁷ Ugyanez a gondolat van jelen két megjelent kötetének előszavában is, ahol a kádencia védelmére a versek minőségét visszaigazoló közönségért való erkölcsi felelősség ad fedezetet.

Ugy tetszett, mintha akkor kezdenék előbb hivatalomhoz és egy új világ nyílnék-meg előttem: Attól fogva egy darabig igen ritkán, de idővel tovább-tovább szolgáltam, a' mint szollásbéli erőm nevedett.” (113.)⁵⁸ Ez a kijelentés abban a szövegösszefüggésben fordul elő, ahol lelkészi feladatainak teljesítését jellemzi, némileg itt is az értéktudat hangján.

Az önéletírás olvasásából nem csupán az lesz evidenssé, hogy Gyöngyössi hallgat poétai munkájáról, hanem az is, hogy helyett lelkészi tevékenységéről beszél.⁵⁹ Kétségkívül gyanús lehet ez a jelenség, főként amiatt, mert Gyöngyössit költőként, igaz, dilettáns, vagy kevésbé értékelő fogalommal „mesterkedő” költőként tartja számon az irodalomtörténet. Ha a jelenségre e felől az értelmezés felől keressük választ, valószínűsíthető, hogy Gyöngyössi a verseit ért támadások miatt nem beszél önmagáról poétaként. Lelkészi szerepkörének hangsúlyozása védekezés a támadások ellen: aki jó lelkész, lelkészként jó poéta is, de nem igényel ennél többet. Ezt a tendenciát érvényesíti biográfusa is, aki nem költőként, hanem lelkészként akarja őt kanonizálni: „Igen hasznosak és kedvesek valának az ő Tanításai!!” (1r.) Ezt a hangsúlyos kezdőmondatot Epikharmosszal való összevetés követi, aki Szókratész és Platón tanáraként a bölcsélet születésénél ott bábáskodik. A másik megoldás különbözik ettől, bár nem teljesen zárják ki egymást. Gyöngyössi egyszerűen azért nem hangsúlyozza jobban költői identitását, mert ennél nem fontosabb.⁶⁰ Amennyire gazdaságilag fontos, az a füzetvégi listákról is kiolvasható.

⁵⁸ A prédikációban való kedvtelés azzal is összefüggésben állhat, hogy Gyöngyössi leideni tartózkodása alatt éppen azt az Ewald Hollebeeket hallgatja előszeretettel, aki az ún. szintetikus, angol típusú igehirdetési módszerre való átmenetet javasolta a Hollandiában használt analitikus-exegetikussal szemben. Az előbbi lényege az, hogy az alapigének rövid magyarázatot kell szentelni, s azt a praxis pietatisszal összefüggésben kell majd részletesebben magyarázni. (Erről részletesebben VAN DE GRAAF, *i. m.*, 154.)

⁵⁹ Az előbb idézett részlet, mely a versek Magyar Hírmondóbeli, illetve kötetben való megjelenéséről ír, azért is érdekes, mert az „azonban” ellentétes kötőszó vezeti be. Ez a kötőszó ehhez a két mondathoz kapcsolódik: „Teldegéltek azután-is az esztendők feleséggel töltött boldog keresztény élettel. Kinek szép elméjében és kegyességében mindennap gyönyörűséget találtam.” (110.) A versek megjelenése és az akörüli botrány – a kötőszó által – az elbeszélés szintjén felszámolni látszik ezt az idilli állapotot.

⁶⁰ Ebben a vonatkozásban lehet jelentősége Gyöngyössi néhány levelének is. A Kazinczyhoz intézett két levélben, illetve Horváth Ádám egyik Kazinczyhoz intézett levelében töredékesen fennmaradt szövegben is Gyöngyössi minduntalan lelkészként határozza meg magát a „literátorokkal” szemben. Illetve az ellen is védekezik, hogy lányát „poetriának” tekintsék. (KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXIII, szerk. VÁCZY János, HARSÁNYI István, BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CS. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., MTA, 1890–1960, XIV, 1816. 10. 31., 400–411; illetve XIV, 1816. 12. 15., 473–478; Horváth Ádám levele: I, 1789. 10. 29., 483–486.) Irodalmi kérdések iránt nagyobb érdeklődést mutatnak az Édes Gergelyhez, illetve az id. Szilágyi Ferenchez írott levelek. (Gyöngyössi János Édes Gergelyhez írott levele 1790. május 7-én = ABAFI Lajos, *Gyöngyössi Jánosról*, Figy, 1881, 9. sz., 138–144; Gyöngyössi János id. Szilágyi Ferenchez írott levele 1816. május 21-én = *Levelek id. Szilágyi Ferenchez (1794–1826)*, kiad. IZSÉPY Edit, Bp., Egyetemi Könyvtár, 1985 [Bibliotheca Universitatis Budapestinensis: Fontes et Studia, 2], 27–31.) Az Édes Gergelyhez írottban azonban a sértést ítéli el a poézisnél inkább becsült felebaráti szeretet jegyében, Szilágyi Ferencsel szemben pedig az ismeretség jellegénél fogva lelkészként nyilvánul meg, s beszél a „magába anyira belé szeretett nagy ember”, Kazinczy ellen.

Gyöngyössi mindenekelőtt lelkésznek írta meg magát ebben az önéletírásban, költői tevékenysége ennek a státusznak függvénye.⁶¹

Gyöngyössi önéletírásának egyik fő tanulsága éppen ehhez az aspektushoz köthető. Eredményesnek tűnik ugyanis, ha Gyöngyössi esetében a státusz és szerepkör közötti elkülönítést bevezetjük. Társadalmi státusznak célszerű tekinteni a lelkészi feladatkört, mely azt a cselekvési területet fedi le, amely a társadalmi ágens megélhetését biztosítja és ezzel önértékelésének központi eleme is. Szerepkörnek viszont azokat a tevékenységi formákat tanácsos tekinteni, melyek időlegesen jelen vannak ugyan Gyöngyössi hétköznapjaiban, nem válnak viszont az élettörténet megítélésének kulcsmózzanatává. Ilyen értelemben a költői szerepkör ugyanazon a szinten áll, mint például a szőlősgazdáé vagy a családapáé és férjé.

Az önéletírás mint útirajz

Gyöngyössi autobiográfiájának tekintélyes része útleírásként is olvasható. Ennek a műfajnak az értékelése amiatt vált problematikusává, hogy az antropológia és a néprajzterület genealógiájában kapott helyet, s ezzel megnőtt az érdeklődés azok iránt az útleírások⁶² (illetve az útleírások azon aspektusai) iránt, melyek az idegenről, az idegenségről szóló konstrukciókat forgalmazták.⁶³ A 18. század második feléről állítja azt a művelődéstörténeti szakirodalom, hogy a diákok mellett egy másik társadalmi csoport, a ne-

⁶¹ A Horea-féle parasztlázadás után Gyöngyössit – Gulácsi Gáborhoz intézett levelei tanúsága szerint – komolyan foglalkoztatja az események megörökítésének, az erdélyi magyarság szenvedéstörténetének megírása. A hangnem a 17. századi prédikátorok történelemszemléletére emlékeztet. (Ehhez vö. TÓTH Zsombor, *Bethlen Miklós emlékirata és a 17. századi puritánus prédikációirodalom közötti kapcsolat történetológiai vonatkozásai = Mindennemű dolgok változása: Hagyományok, források, távlatok*, szerk. GÁBOR Csilla, Kolozsvár, 2004, 156–182.) „Méltóztassék nekem válaszolni, ha veszi e levelet. Mert ezután versíráshoz kezdek. Ideje most már Hórát leírnom és Erdély fatumit általa.” (SZILÁGYI Sándor, *Adalékok a Hóra-lázadás történetéhez. II. Gyöngyösi János levelei Gulácsi Gáborhoz*, Haz, 1887, 7. sz., 200–210, 208.) Gyöngyössi e hosszabb levelének elemzése – a Horea-féle parasztlázadáshoz kapcsolható verseivel is összevetve – külön esettanulmányt igényel. Ezúton mondok köszönetet tanáromnak, Szilágyi Mártonnak a dolgozat véglegesítésében nyújtott segítségért, illetve hogy felhívta a figyelmem erre a levélre.

⁶² Ebben az esetben is elkülöníthető egy esztétikai, illetve egy nem-esztétikai műfaji hagyomány. Fried István Kazinczy útirajzairól szóló tanulmányában vázolta ezt a dichotómiát: „S miközben a *Hármas kis tükörrel* jellemezhető iskolai-iskolás hagyománytól elszakadt, és inkább az irodalmi-stilizáló leírásban fedezte föl a jövő műfaját, addig annak gyakorlati hasznát nem tagadta, csak éppen a szépirodalomban nem látta helyét.” (FRIED István, *Kazinczy Ferenc útleírásai*, ItK, 1993, 350–363, 354–355.)

⁶³ Felvilágosodás és útleírás kapcsolatára ilyen szempontból lásd Michèle DUCHET, *Anthropologie et histoire en siècle des Lumières*, Paris, François Maspero, 1977 (Bibliothèque de l’anthropologie). Különösen: *L’information : de la littérature des voyages aux mémoires d’administration*, 65–136. Az említett premisszákat magyar nyelven Sükösd Miklós foglalta össze. Az antropológia posztmodern fordulata előtti útleírást „klasszikus” útleírásnak nevezi és ezt írja: „A műfaj eredeti formájában az útleíró mindig fehér és európai, s majdnem mindig férfi; a fő téma pedig a »felfedezés«”. (SÜKÖSD Miklós, *Útleírás és identitás: egy műfaj episztemológiája*, Liget, 1998/7, 19–39, 19.)

mes ifjak is peregrinálni kezdenek.⁶⁴ Ezekhez az utazásokhoz sajátos, a diákok által vezetett peregrinációs naplók formai hagyományától némileg különböző íráshelyzetek tartoznak, s a külföldi világ eltérő erkölcsének leírása, az eltérő látványösszetevők jelzése a tapasztalatok különbözősége miatt a narrációban nagy szerephez jut. Ehhez a modellhez a peregrinációs útinapló⁶⁵ kevésbé alkalmazkodik, hiszen a térben való elmozdulásnak szakmai célja van, a beilleszkedés is az otthoni kollégiumhoz hasonló elveket érvényesítő médiumban megy végbe, illetve az új közeg idegenségét mérsékelik az ezekről a helyekről korábbi generációk révén szerzett ismeretek.⁶⁶

Gyöngyössi önéletírásának útirajzáról korábban azt írtam, hogy a hely, idő és pénzösszeg közötti megváltozott viszony jellemez minden új helyszínt. Az utazás e logikáját vezeti be az a cselekménymozzanat, mely a külföldi tanulmányút elkezdéséhez szükséges anyagi javak megszerzését írja le.⁶⁷ Gyöngyössi úgy utazik át Európán, hogy az eltérő karakterű helyek ismeretlensége nem lepi meg, pontosabban a szövegben meglepődésnek nincsenek nyomai. A különböző helyekhez köthető történetek elmesélésében nincs tonalitásbeli eltérés. Gyöngyössi olyan idegen világban mozog, melynek erőviszonyait korábbi leírásokból már ismeri. Amennyire a töredékesen olvasható részekből kiderül, a narrátor a reprezentatív helyek, turisztikai látványosságok leírására nem szakít időt, mindössze említésszerűen kerülnek be a szövegbe. Az indulás és érkezés, az elszállásolás forgatókönyvét kétszer szakítja meg hosszabb leírás, Pest, illetve Bécs esetében, amit az itt eltöltött idő hosszúsága is indokol. Pesten a négy peregrinusból összevérődött társaság két napot tölt, a *passusra* való várakozás miatt viszont egy hónapot kény-

⁶⁴ Ennek a gondolatnak első, esszézerű kifejtését adja HALÁSZ Gábor, *Külföldjáró magyarok* = H. G., *Tilakozó nemzedék: Összegyűjtött írások*, s. a. r. VÉBER Károly, Bp., Magvető, 1981, 298–308. A gondolatot átveszi Tolnai Gábor Teleki József útinaplóinak kiadásához írott előszavában: TOLNAI Gábor, *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában (Teleki József utazásai 1759–1761)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 7), különösen 14–15. A Telekiek esete alkalmas példa lehet az arisztokrata peregrinus típusának illusztrálására, hiszen Teleki Józseffel egyszerre utazik Teleki Sámuel, akinek útját diáriuma és peregrinációs albuma is dokumentálja: vö. TELEKI Sámuel *Albuma*, kiad. JANKOVICS József, Szeged, József Attila Tudományegyetem Pedagógiai Tanszéke, 1991 (Peregrinatio Hungarorum, 8); illetve Gróf TELEKI Sámuel erdélyi kancellár *Úti naplója 1759–1763*, s. a. r. ifj. BIÁSI István, a bevezetést írta IMRE Sándor, Marosvásárhely, 1908.

⁶⁵ Az útinaplók és a peregrináció magyar művelődéstörténeti szerepét a III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Szeged, 1991. augusztus 12–16.) előadásai tárgyalták. A konferencia előadásai önálló kötetben 1993-ban jelentek meg: *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, I–III, szerk. BÉKÉSI Imre stb., Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Kft.

⁶⁶ Szelestei N. László 16–18. századi napló- és útleírás-antológiájának előszavában Radvánszky László naplója kapcsán ezt írja: „Az ő útja nem zarándoklat, hanem nemesi külföldjárás, gyakorlati tapasztalatokra építő tanulmányút.” (*Naplók és útleírások a 16–18. századból*, közléteszi SZELESTEI N. László, Bp., Universitas, 1998, 8.) Hasonló típusú útleírás Kresznerics Ferencé, aki Somogyi János államtanácsos fiának nevelőjeként két évig Bécsben tartózkodott. Innen Moson–Veszprém–Pest–Selmecbánya–Pozsony–Bécs útvonalon 1805-ben kéthónapos utazásra indul. A napló ezt az utat dolgozza fel. DOBRI Mária, *Kresznerics Ferenc útinaplója*, VasiSz, 1995/1, 89–106.

⁶⁷ Kresznerics útinaplója is így indít: „Utazás rende ki volt csinálva, úti költségül adtak ezer forintot...” (DOBRI, *i. m.*, 90.) Utazás és költségek Teleki Józsefnél is szoros kapcsolatban áll. Ő két naplót vezet, a narratív, eseménykövető, illetve a kiadásokat rögzítő gazdasági naplót: *Németországi utamban tett költségeimnek minden hiba nélkül való táblája* = TOLNAI, *i. m.*, 268–310.

telenek Bécsben időzni. Az elszállásolási lehetőségek és a fogadóknak fizetett összegek leírása után az elbeszélés mindkét esetben a látogatásra érdemes látóivalók listájával folytatódik. Bécs esetében különösen érdekes az a passzus, melyet Gyöngyössi áthúzott ugyan, de olvasható maradt: „...hogya Bétset, <melly a’ Romai Imperiumnak Compendiuma [...] láthatnók. A’ mit ott az ember lát, azt le nem lehet, nem is szükséges le-írni>. A’ nevezetéseket, a’ mik az alatt mig ott mulattunk, vagy lettenek tudtomra, vagy a’ mely ujságokat láthattam, a magam hasznomra le-írom.” (17.) Az áthúzott részben a nagyváros mítosza készül megfogalmazódni, a narrátor elragadtatottságának is hangot készül adni, hirtelen viszont lemond erről. Ehelyett a „maga hasznára” írja le, amit ott látott. Ebben a szintén intencionalitásra utaló kijelentésben az *album amicorum* Melanchthontól induló protestáns tradíciójának gondolata van ott, a saját használatra szánt emlékéllítés,⁶⁸ az áthúzott rész azonban a benyomások rögzítése tudatos mellőzésének lehet a jele. A feljegyzett mozzanatok a császári hatalom reprezentációs formáinak városaként örökítik meg Bécset. Az utazás következő stációi utalásszerűen szerepelnek a szövegben a térben való előrehaladás logikájának értelmében. A Leidenbe való érkezés előtt viszont, mintha a szerző a beutazott világ komparatív értékelésének éreznél szükségét, a magyar és osztrák földön kiválóan megmunkált és termésre alkalmas földeket veti össze az út további részén látott homokos, kavicsos talajjal: az emberek és szokások leírását a táj és mezőgazdaság közötti viszony leírásával helyettesíti. Az emberek ennek ellenére helyet kapnak Gyöngyössi útleírásában, azok azonban nem az utcán, haladtukban látott helybéliek, hanem a fogadóso, kocsisok, a mozgásban levő, illetve helyhez való viszonyában sajátos populáció. A szerző közel ötven ilyen nevet említ, s ez a kategória szembesíti majd két ízben is a négy utazót a csalással és az emberi rosszindulattal. A tapasztalatok azonban ebben a két esetben sem vezetnek el az adott helyek lakosságának természetére vonatkozó általánosításokhoz. Az elbeszélésből az is látható lesz, hogyan kapnak helyet az utazás megszervezésében a megelőző peregrinus generációk tapasztalatai, ismeretségei, javaslatai, illetve a hazatérő és a kiutazó diákok hogyan találkoznak egymással az út kijelölt pontjain. Ebben a logikában az útleírás a szöveg intencionalitásának még egy elemét hozza mozgásba: a peregrinációs narráció segítségével lehet a következő évek utazóinak. A szöveg konkrét tétje a tapasztalatok kommunikálása. Ezt a tendenciát erősíti a visszaút leírásának teljes mellőzése, hiszen a bejárt út megtételére egyszer alkalmasnak mutatkozó megoldások egy következő alkalommal is felhasználhatóak, ezért a történetnek itt már tétje nincs. S hogy az út nem annyira benyomásmásként, személyes tapasztalatként értékelődik, arra az is bizonyíték lehet, hogy az elbeszélés további részében nincs utalás erre a periódusra, illetve az is nehezen belátható, milyen később is megmaradt kapcsolatok származtak Gyöngyössi élete e periódusából.⁶⁹

⁶⁸ Ehhez a gondolathoz vö. GÖMÖRI, *i. m.*, 200.

⁶⁹ A Szabó–Szögi-féle mutatók és az önéletrésből kiolvasható 1774 utáni események kontextusában előforduló nevek összevetéséből Gombási István neve az, amely mindkét esetben előfordul. Ő 1767-ben iratkozott be a franekeri akadémiára. (SZABÓ Miklós, SZÖGI László, *Erdélyi peregrinusok: Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 1998.) Másik arra vonatkozó adat, hogy a peregrinusok számon tartották egymás tevékenységét hazatérük után is, az lehet, hogy Gyöngyössi 1790-es kötete az RTAK

Az önéletírás és Gyöngyössi társadalmi kapcsolathálója

Az önéletírás utalásai alkalmas forrást biztosítanak ahhoz, hogy az abban említett személyek alapján Gyöngyössi szociális hálóját kíséreljem meg rekonstruálni. Ilyen típusú felméréshez két mennyiségi természetű történeti módszer kínálkozik. Az egyik lehetőség a prozopografikus megközelítésmód, mely a társadalmi ágensek közötti relációt viszonyháló formájában, grafikusán, ún. gráfok segítségével reprezentálja.⁷⁰ Másik eljárás lenne az, mely a hálózatok reprezentálására a szociológiában használatos programokat alkalmazza.⁷¹ A kutatás egy későbbi stádiumában e formalizált mennyiségi módszerek alkalmazásának lehetőségét fenntartom ugyan, az önéletírásból körvonalazódó szociális háló leírására itt a mennyiségi és minőségi módszertant kombináló, kevésbé formalizált eljárást választottam. Az önéletírásban előforduló 123 személynév esetén öt komponenst vettem figyelembe: a viszony típusát (milyen társadalmi kategóriához tartozik az illető, honnan származik/származhat az ismeretség), az említések gyakoriságát, az említések szöveg helyét (az előfordulás a főszövegben, illetve a bevételi listán fordul-e elő), előfordul-e a név Gyöngyössi két megjelent verseskötetének argumentumaiban; végül hogy a peregrináció előtti vagy utáni periódus narrációjában fordul-e elő az említés. Az első szempont alapján nyolc csoportot határoltam le:⁷² a család (21; 17,07%); a hivatásos irodalmárok (7; 5,69%); Gyöngyössi hívei, illetve a tordai és Torda környéki polgárok (29; 23,57%); nemesek (17, 13,82%); a kollégiumi tanárok, illetve a kollégiumi adminisztrációban dolgozók (8, 6,50%); diáktársak (15, 12,19%); egyháziak (14, 11,38%); az utazás során említett, egyszer előforduló nevek (12, 9,75%). Nyilván a kapott számadatok reprezentativitása kérdéses, hiszen nem figyel az említések gyakoriságára, illetve a kapcsolatok az említés tonálisából kiolvasható fontosságára, mégis láthatóvá válik, hogy a legnagyobb arányban a tordai és Torda környéki polgárok kapnak helyet az említettek között, ami éppen azon a ponton vezethet következtetésekhez, ami

Kvár könyvtárában őrzött példányának possessori bejegyzése a peregrinustárs Dombi Jánostól származik. Jelzet: R 126027: Johan. Dombi Anno 1793 die 7ma April Claud.

⁷⁰ Az e módszert alkalmazó francia kutatás eredményeként született tanulmánynak magyar fordítása is van: Maurizio GRIBAUDI, *Diszkontinuitások a társadalomban: Egy konfigurációs modell = Társadalomtörténet másképp: A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*, ford. SONKOLY Gábor, szerk. CZOCH Gábor, SONKOLY Gábor, Debrecen, Csokonai, 1995 (Új História Könyvek), 105–137. A hálózat- és hálókutatás egyre gazdagodó szakirodalmából két munkát emelek ki. Legutóbb *Hálózatok és hierarchiák* címmel az Aetas folyóirat tematikus számot szentelt e kutatási irányknak (2005/2).

⁷¹ E programok történettudományban való alkalmazásához két tanulmányra hivatkozom: Mustafa EMIR-BAYER, Jeff GOODWIN, *Network, Analysis, Culture and the Problem of Agency*, The American Journal of Sociology, 1994, 99. sz., 1411–1454; Bonnie H. ERICKSON, *Social Network and History*, Historical Methods, 1997, 3. sz., 149–157. A hálózatok modellálására alkalmas programokkal az egyének szociális hálójára több szempontból is elemezhető lesz: nagyságuk, sűrűségük, összetételük, illetve az egyes kapcsolatok nyitottsága vagy lezártasága szerint. Gyöngyössi esetében ilyen típusú elemzésnek a szerző által szignált teljes szövegtörzset figyelembevételével lenne értelme. (A programok teljes listájához: www.insna.org/INSNA/soft_inf.html.)

⁷² A következőkben zárójelben az előfordulások számát, illetve az összes említéshez képesti százalékarányt adom meg. A többször előforduló neveket egy említésnek számolom, az említések gyakorisága a kapcsolat minőségének szempontjából jelentős.

Gyöngyössi esetében kérdésent leggyakrabban megfogalmazódott: milyen társadalmi kategóriákból tevődik össze megrendelői köre?

A *családra* vonatkozó említések két következtetéshez vezetnek. A genealógia megrajzolásából látható az apai felmenők iránti érdeklődés, amit a név továbbvitelének igénye hangsúlyoz. A tendencia azért is meglepő, mert Gyöngyössi sorsának alakulásába inkább az anyai ágú rokonok szóltak bele. Neveltetését anyai nagyanyja irányította, anyja testvérét, Soós Ferenc kolozsvári lelkipásztort egy közbeiktatott mondat erejéig szintén nevelői között említi. Illetve Gyöngyössi kéziratos verseskötetének⁷³ egy lábjegyzete alapján derült ki, hogy Abats Márton ótordai lelkipásztor Gyöngyössi nagybátyja volt,⁷⁴ tordai látogatása, melynek következtében 1772-ben megszerezte az újtordai segédlelkészi állást, valószínűleg családi jellegű lehetett. Másfelől meglepő lehet az, hogy a családi viszonyok jelentősége a peregrináció után megszűnik: a szöveg nem tesz említést arról, hogy Gyöngyössi tartja-e a kapcsolatot mostohaapjával, illetve az első lapokon említett Gyöngyössiekkel. 1775 után a kiscsalád kitüntetett jelentőséghez jut, Gyöngyössi feleségéről írott néhány sora kétségkívül az önéletírás érzelmileg leginkább értékelhető passzusaihoz tartozik (99, 110).

A *diáktársak* olyan kategóriát alkotnak, mely teljesen hiányzik a hazatérés utáni elbeszélésből. Nincsen tehát olyan név, mely a peregrináció előtti és utáni periódusban egyaránt visszatérne, feltételezhetően megmaradó kapcsolatokra csak az önéletírásán kívüli forrásokból következtettem.

A *kolozsvári kollégiumi tanárok* olyan kategóriát képeznek, mely nagyon fontosnak bizonyul Gyöngyössi karrierjének indulásában, hiszen ők biztosítják az erdélyi nemesség kollégiumi mecénásként számon tartott rétegével való kapcsolatot. Ebben a csoportban négy kolozsvári kollégiumi professzort azonosítottam.⁷⁵ Ezekre a viszonyokra a peregrináció utáni periódusban Gyöngyössi szintén nem hivatkozik, meglétek bizonyos esetekben azonban feltételezhető, hiszen Pataki Sámuel 1767-től vette át a kolozsvári kollégiumi nyomda irányítását, ahol Gyöngyössi alkalmi verseit gyűjteményes alkalmi verskötetekben többször is kinyomtatták.

Az *erdélyi nemesek* között nagy történelmi családokat találunk: a Bánffy, a Bethlen, a Wesselényi, a Kendeffi, a Korda, a Toldalagi családok szerepelnek az önéletírásban, túlnyomóan azonban a bevételi listákon, a verseskötetek ajánlásaiban viszont két, az

⁷³ Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms 824.

⁷⁴ Abats Márton felesége, Soós Krisztina, Gyöngyössi anyjának, Soós Máriának, illetve az előbb említett Soós Ferencnek testvére. Apjuk Soós Ferenc református püspök. (E hivatalt 1717–1720 között viselte.) Abats Márton 1768-ban meghalt, felesége azonban Tordán maradt, tordai lakosként említi őt Gyöngyössi 1775-ös esküvőjének vendéglistájában. (98.) Abats János (1745–1815) későbbi református püspök tehát anyai ágon rokona Gyöngyössinek, ilyen minőségben is ír verset Abats János Tsernátoni Vajda Péter református püspök (e hivatalt 1773–1782 között viselte) lányával, Tsernátoni Vajda Krisztinával tartott esküvőjére, 1777. 12. 11. (1790-es kötet, 8. vers). Hogy a viszonyok családi, illetve szakmai karaktere mennyire egymásra tevődik, arra szintén Gombási István példa, aki aranyosgerendi (a Torda melletti Aranyosszéken található falu) lelkipásztor-ként 1779-ben vette el feleségül Abats Sárát, János húgát.

⁷⁵ Bodoki József (1730–1799) a filozófia és teológia tanára, Verestói György (1685–1765), Pataki Sámuel (1731–1804), Huszti György (1710–1767) a keleti nyelvek és a teológia tanára.

önéletrészben nem említett nemesi család is feltűnik, a Thoroczkai, illetve a Rhédei. A kollégiumi és peregrinációs periódusból Kendeffi Elek neve fordul elő többször.⁷⁶ Az alsórákosi udvari papi állás visszautasítása után viszont Kendeffi Elek teljesen kimarad a történetből, Elek húga, Kendeffi Rákhel,⁷⁷ aki a család aranyosgyéresi birtokait igazgatta, megrendelőként szerepel Gyöngyössi listáin ezek után az események után is.

Az *egyháziak* kategóriájában Gyöngyössi papszkodása idejének összes püspöke feltűnik (Abats János, Tsernátoni Vajda Péter, Eperjesi Zsigmond, Szathmári Pap Zsigmond), látható azonban, hogy a családi kötelékekkel is megerősített viszonyok azok, melyek nagyobb jelentőséggel bírnak. Ebben az esetben az említések tonalitása is más, a szöveg egyértelműen „barátként” beszél ezekről a személyekről. Ezekben az esetekben viszont a listán és a narrációban való előfordulás viszonya éppen fordított, mint az előbbi esetben, hiszen az ezekhez a személyekhez írott versekért Gyöngyössi nem vár fizetséget, a nevek nem tűnnek fel a füzetvégi listákon, a vers érzelmi viszony megerősítésére, reprezentálására szolgál. Ugyanez a kategória az, melyben a társadalmi ágens legellentmondásosabb viszonyai szerveződnek: újtordai lelkészjelöltjére, Zágoni Mártonra,⁷⁸ illetve Borosnyai Lukáts Simeonra gondolok itt. Nyilván a viszonyok e polarizációja, mely az eddig említett esetek egyikében sem volt jellemző, a státus általi odatarozásnak jele és folyománya: a nemesekkel szembeni anyagi alárendeltség és a tanárokkal szembeni tisztelet után, ezzel a kategóriával kapcsolatban az azonos léptékben való mozgás tudata érzékelhető.

A *tordai és Torda környéki polgárok* a legnépesebb kategória, mely tovább növekszik a csupán a verseskötetekben előforduló nevek figyelembevételével. A rájuk vonatkozó említések is számosabbak a bevételi listákon. E kategória tanulmányozásához kevés forrás áll rendelkezésünkre.⁷⁹ Ez a közösség társadalmi hovatartozása szempontjából heterogén: orvost, hadnagyot, egyházi gondnokot említ Gyöngyössi, a legtöbb esetben viszont a foglalkozást nem tünteti fel. A listák tanúsága szerint Gyöngyössi ebbe az irányba szélesítette megrendelői közösségét, a nemességgel ellentétben ebből a kategóriából ugyanaz a személy élete során általában egy kiemelt jelentőségű helyzetben kért

⁷⁶ Megfelelő források hiányában ezt a viszonyt, illetve annak feltételezett megromlását nehéz megítélni. Kendeffi Elek leveleinek hagyatékában, illetve egy levélfogalmazvány-füzetében Gyöngyössi neve egyszer sem fordul elő: Román Állami Levéltár, Kolozsvár, Fond Familial Kendeffi 1007, Kendeffi Elek levelezése 1755–1799 (24); 1780–1782 (25); 1777–1781 (26); OSZK Fol. Hung. 1395, *Malomvizi Kendeffi Elek fogalmazás-könyve*.

⁷⁷ A korán árván maradt Kendeffi testvéreket Árva Bethlen Kata nevelte fel. A mecénási magatartásra tehát korán szocializálódhattak.

⁷⁸ Árva Bethlen Kata udvara és az újtordai parókia közötti viszonyoknak hagyománya lehetett, amiben talán a Torda környéki birtokokkal rendelkező Kendeffiek lehettek a kezdeményezők. A leszármazottak nélküli Zágoni Márton ugyanis Árva Bethlen Kata könyvtárára hagyományozta könyvtárát, ami ma a székelyudvarhelyi kollégiumi könyvtár tulajdona. Erre vonatkozóan vö. JAKÓ Zsigmond, *A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története* = J. Zs., *Írás, könyv, értelmiség: Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, Kritérion, 1976, 219–252.

⁷⁹ Az egyes személyekre vonatkozóan az önéletírás utalásai, illetve a tordai korabeli anyakönyvek bejegyzései hasznosíthatóak. (Román Állami Levéltár, Kolozsvár, Colecția matricole parohiale de stare civilă 1702–961, Nr. fond 42; nr. inv. 83, 84, 171, 499.)

verset, a közösség kiterjedt volta miatt⁸⁰ azonban még így is folyamatosan foglalkoztatták a versszerző Gyöngyössit.

A *hivatásos irodalmárookra* vonatkozó utalások arra a dilemmára engednek következtetni, mely a korábbiakban már érzékelhető volt: talán a Gyöngyössit ért támadások hatására, talán attól függetlenül, ez a kategória nem tölt be fontos szerepet Gyöngyössi szociális hálójának alakulásában. Feltűnő viszont, hogy Szacsvey Sándor, Gyöngyössi 1790-es kötete kiadójának neve fel sem tűnik az önéletírásban.

A társadalmi háló rekonstrukciója felerősíti a lelkészként, illetve ilyen minőségében néha versszerzőként is megnyilvánuló Gyöngyössi alakját. A társadalmi hálóra vonatkozó következtetéseket jelentősen árnyalhatja a versek és halotti orációk argumentumaiból összerakható kép, s ez az íráshasználat itt látott modelljének értelmezésében is hasznos lehet.

Anna Keszeg

BIOGRAPHIC TEXTS ON JÁNOS GYÖNGYÖSSI

The article analyses a type of text believed to be lost in the oeuvre of János Gyöngyössi, his autobiography, which is tangentially connected to an anonymous biography of Gyöngyössi from 1841 as well. Placement of the text is attempted through three procedures of contextualisation. Firstly, in seeking the place of autobiography in the late 18th century, the following question is investigated from all angles: how can we approach autobiographical texts that defy the aesthetic norms that are relevant to a valuable autobiography. Secondly, if the autobiography is read as a historical source, it may question statements in the scarce literature on Gyöngyössi. Thirdly, the article seeks to find the place of Gyöngyössi's autobiography among practices of writing usage in the private sphere in the period (travel journal, diary, omniary, farmers' journal, peregrination album, etc.).

⁸⁰ Tordán 1750-ben 630 házat és 874 háztartást számoltak össze, háztartásszáma 1786-ban 1452, házszáma 1226, népességszáma pedig 6374, 1850-ben népességszáma 7687. (SONKOLY Gábor, *Erdély városai a XVIII–XIX. században*, Bp., L'Harmattan, 2001 [Atelier Füzetek], 189–261, passim.)